

Reisz Terézia
**BARANYA NEMZETISÉGEI ÉS NEMZETISÉGI
ÖNKORMÁNYZATAI**

Absztrakt

2019-ben kezdte meg a PTE BTK HFMI kutatócsoportja Baranya megye kulturális és közösségi életének vizsgálatát. A kutatás folytatásaként, 2021 augusztusa óta a megyében élő hazai nemzetiségek közösségi életét, az önkormányzataikban, egyesületeikben és a kulturális intézményeikben zajló munka alakulását vizsgálja a kutatócsoport a Nemzeti Művelődési Intézet „Közművelődési ösztöndíj kutatócsoportok számára” c. programjának keretében. A dolgozat feltárja az aktuális népszámlálási adatok alapján a 13 nemzetiség demográfiai, térségi, társadalmi jellemzőit, a változásokban bekövetkezett tendenciákat, valamint a nemzetiségi önkormányzatok települési sajátosságait. A cikk a „Kultúraközvetítés és közösségi élet a Baranya megyei nemzetiségek körében” című kutatás előtanulmányaként készült.

Kulcsszavak: Baranya megye; nemzetiségek; közösségek

Bevezető

A cikk a Nemzeti Művelődési Intézet „Közművelődési ösztöndíj kutatócsoportok számára” c. programja által támogatott, „Kultúraközvetítés és közösségi élet a Baranya megyei nemzetiségek körében” című kutatás előtanulmányaként készült. A kutatás a megye nemzetiségeinek kulturális, közművelődési és közösségi tereinek működését vizsgálja. Keressük azokat a hagyományos és új kezdeményezéseket, amelyek az egyesületi életben és a közösségek szervezésében jó gyakorlatokat eredményeznek. Fókuszcsoporthoz beszélgetések, interjúk és dokumentumok elemzésével rögzítjük a nemzetiségi önkormányzatok és nemzetiségi civil szervezetek tervezési gyakorlatát, forrásgyűjtési és gazdálkodási lehetőségeit, kapcsolatrendszerét, kommunikációját, különösen a digitális felületeken zajló tevékenységüket, tekintettel a most újra terjedő pandémia hatásaira. Tevékenységük elemzése során az állandó és alkalmi programjaik mellett feltárjuk az érzékenyítési módszereiket, valamint a közösségek szervezésében megjelenő sajátosságaikat. A települések testvérkapcsolatai speciális közösségi tanulásra, nemzetközi tapasztalatokra, hálózatosodásra is lehetőséget adhatnak, ennek megvalósulási formáit rögzítjük. A demográfiai változások, a migráció, és nyomában a szegregációs folyamatok a helyi társadalmak életében nyomot hagynak. Feltárjuk a változásokat, valamint azok helyi, regionális és társadalmi szintű hatásait. Kutatási eredményeink konkrét módszertani javaslatokat rögzítenek majd a kulturális érzékenyítés, valamint a nemzetiségi közösségszervezés és közművelődés térségi fejlesztésére.

A hazai nemzetiségek nyilvántartása és a nemzetiségi hovatartozás statisztikája Keleti Károlynak és munkatárainak köszönhetően hazánkban már a 19. század közepétől kez-

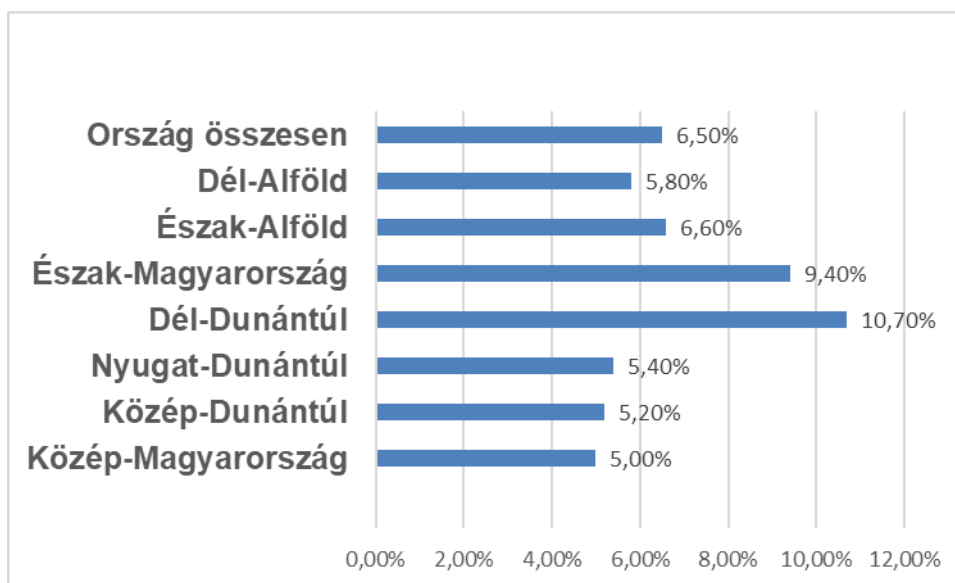
dődően Európa szerte is igen elismert módszertani eszközökkel végzi a népesség és a mindennapi élet fontosabb statisztikai adattárának építését, valamint annak elemzését. Ennek köszönhetően a hazai nemzetiségekről az 1800-as évektől kezdődően rendelkezünk statisztikákkal. Az információk gyűjtésében alkalmazott metodikában kevés változás volt, ezért az adatok igen jó alapot adnak a történelmet átívelő összehasonlító munkára. A nemzetiségeink számbavétele hagyományosan a népszámlálás során történik, amely teljes mélységében tízévenként, a háztartások adatfelvételével zajlik. A két népszámlálás közötti félidőben, az ötödik évben a mikrocenzus mérése is felveszi a nemzetiségi adatokat, de ez az információgyűjtés már kevésbé részletes. A lakosság nemzetiségi hovatartozásának feltárását 1880-tól az anyanyelv használatára alapozták, 1941-től kezdődően a kérdezőbiztosok konkrétan rákérdeztek az állampolgárok nemzetiségi hovatartozására. Az Európai Unió közösségéhez való 2004. évi csatlakozást számos területen, így a statisztikai adatgyűjtés tekintetében is megelőzte az a jogharmonizációs folyamat, amely az Eurostat módszertani rendszeréhez közelítette a hazai nemzetiségi adatszolgáltatást. Már a 2001-es évi népszámlálást követően megváltozott az adatfelvétel. Korábban rákérdeztek a nemzetiségi kultúrához, hagyományokhoz való kötődésre is, de a 2011-es népszámlálási adatfelvétel elhagyta ezt az adatfelvételi szempontot. Az adatgyűjtésnél alkalmazott kérdéssort oly módon változtatták meg, hogy azóta a KSH három szempont alapján rögzíti az információkat: a nemzetiséghez való tartozás önkéntes bevalláson alapuló "önminősítést", az anyanyelv használatát, valamint a családban és baráti közösségben használt nyelvet. Ennek folyamatként a KSH az összes statisztikai változót a közleményeiben és az elemzéseiben közzé teszi (lásd az 1-3. számú mellékletekben). A nemzetiségi hovatartozás három jelzőszámának idősorai jelentős eltéréseket mutatnak. Gyakori azonban aggregát adatok alkalmazása, amelyet a három statisztikai mutató összevetésével képeznek. Vagyis a nemzetiségi népesség társadalmi, gazdasági aktivitásának elemzésekor gyakran azzal az információval találkozunk, amely tartalmazza mindhárom statisztikai jelzőszám értékeit. Az aggregát statisztika mindazok etnikai hovatartozását tükrözi, akik nemzetiségi identitásukról vagy a nemzetiségi anyanyelvhasználatukról nyilatkoztak. A jelzőszámok alkalmazásáról és a nemzetiségi identitás megvallásának méréséről a KSH elemzése így ír: „A 2011-es népszámlálás során a KSH a nemzetiség fogalmát három dimenzió: a nemzetiséghez való tartozás önminősítése, az anyanyelv, valamint a családi és baráti közösségben használt nyelv alapján határozta meg. ... Az adatfelvételkor egy válaszadó több (maximum kettő) nemzetiséghez is besorolhatta magát, ugyanakkor a nemzetiségre, nyelvhasználatra vonatkozó kérdések megválaszolása is – azok jellege miatt – önkéntes alapon történt.” (KSH, 2014, p. 2.)

A nemzetiségi hovatartozás statisztikákban tükröződő tendenciái

A hazai demográfusok az elmúlt negyedszáz évben arról tudósítottak, hogy a hazai népesség fogyásával párhuzamosan a nemzetiségi népesség lélekszámának csökkenése is tapasztalható. Amennyiben a magukat valamely hazai nemzetiségi közösséghez tartozó baranyaiak számában bekövetkezett változást szemléljük, akkor kitűnik, hogy az ezredfordulón mért adatokhoz képest 2011-re a megye népességének lélekszáma 9% -kal csökkent, - ezzel együtt a magukat valamely nemzetiségi csoporthoz tartozóknak vallók száma

is csökken, - azonban a nemzetiségi hovatartozásukról nyilatkozók aránya 32%-kal nőtt, tehát gyarapodott a nemzetiségi vállalásukról nyilatkozók száma (KSH, 2014, p. 2.) .

1. ábra: A hazai nemzetiségek aránya a régiókban, 2011 (%)

Forrás: KSH, 2014. április, p. 2. alapján saját szerkesztés

Dél-Dunántúl vezet a nemzetiségi statisztikában. Ebben a régióban él az országos átlagnak megfelelő nemzetiségi lakosság közel kétszerese (10,7%) (lásd az 1. számú ábrát). Az ország megyéinek statisztikai összehasonlításában a legnagyobb arányban (13,7%) Baranyában vallották magukat valamely nemzetiséghez tartozónak. Ez jóval felülmúlja a térség megyei szomszédjainak etnikai összetételét. A környező megyékben, illetve a déli régióban Tolna megyében a népesség 9,7%-a, Somogy megyében 7,9%-a azonosította magát valamely hazai nemzetiséghez tartozónak (KSH, 2014)

A Baranya megyei nemzetiségi népesség területi sajátosságai

A megyében élő nemzetiségi lakosság összetétele a 2011. évi népszámlálás adatai szerint úgy alakult, hogy összesen 386.441 fő lakost vettek nyilvántartásba, közülük 328.370 fő magyarnak vallotta magát, a tizenhárom hazai nemzetiség lélekszáma együtt 52.998 fő. Arab, kínai, orosz, vietnami és egyéb népcsoportokhoz tartozó külföldiként 4.345 fő él a megyében.

Baranyában az utolsó népszámlálás alkalmával a "hazai nemzetiségek" legnépesebb népcsoportja a németek (25.777 fő) voltak, amely közel fele (48,9%-a) a megyében élő nemzetiségi népcsoportok együttes lélekszámának. A Dél-Dunántúlon, de különösen Baranya megyében található a hazai németiség 23%-a. A régióban is és a megyében magas a cigány népesség jelenléte (17.585 fő), ez egyharmada (33,4%-a) a megyei összes nemzetiségiként nyilvántartott lakosságnak. A tizenhárom nemzetiségi csoport közül a cigányság számaránya - az országos adatokhoz hasonlóan - emelkedett a legdinamikusabban az elmúlt fél évszázadban, ez a növekedés kicsit enyhülni fog, de a cigányság számarányának emelkedése a lakosság és a térség nemzeti-

segei körében is várhatóan továbbra is tartós lesz. Ezres nagyságrendű a horvátok népcsoportja is (7.185 fő, az összes nemzetiséginek 13,6%-a). A többi nemzetiségi nyelvi közösség egyenként nem éri el az ezer főt, így a szerbek 794 főt, (az összes nemzetiséginek 1,5%-a), a románok 600 főt számlálnak (összes nemzetiséginek 1,1%-a), a lengyelek 213 fővel (összes nemzetiséginek 0,4%-a), a bolgárok 204 fővel (összes nemzetiséginek 0,3%-a), a görögök 149 fővel (összes nemzetiséginek 0,2%-a), valamint az örmények 94 fővel (összes nemzetiséginek 0,1%-a) és a ruszinok 80 fővel (összes nemzetiséginek 0,1%-a) rendelkeznek. Hasonlóan alacsony az arányuk a hazai nemzetiségi csoportok körében a szlovákoknak (182 fő), a szlovéneknek (34 fő), valamint az ukránoknak (101 fő)¹. (KSH, 2011.)

Homogenitás tekintetében nem találunk a lakosság összetételére vonatkozóan a jelenség jelentős nagyságrendjét igazoló adatokat. Az egész megyében csupán hét kis település van, ahol a magyar anyanyelvű emberekön kívül más etnikum nem lelhető fel, ezek: Molvány, Nagycsány, Pécsbagota, Basal, Cserkút, Husztó és Kisdér falvak. Amennyiben a települések lakossági összetételének homogenitását az egyes nemzetiségi csoportok településszintű megjelenésében szemléljük, akkor az elemzéseink eredményeként jelezhetjük, hogy a megyében egyik nemzetiségi csoport sem rendelkezik homogén lakossággal. Azonban megállapítható, hogy a távolabbi és közelebbi történelmi, politikai, gazdasági események kétirányú folyamatot indítottak el. A korábban a népességi homogenitáshoz közel álló települések körében a németek, horvátok, szerbek esetében a települések napjainkra egyre heterogénebbé váltak. A nemzetiségi homogenitást mutató falvakban az elmúlt húsz évben a cigány népesség mozgásának demográfiai hatásaként újabb homogenizációs folyamatok zajlottak le, ez a tendencia ma is tart. Számba vettük azokat a településeket, ahol valamely hazai nemzetiségi csoport 50%-os, vagy azt meghaladó, homogenitáshoz közeledik. A három népesebb nemzetiségi közösség esetében a németek, cigányok és a horvátok jelenlétét - a települési átlagtól eltérő magasabb arányban - azonosítottuk az alábbi falvakban: A baranyai falvak cigány lakosságának részaránya magasnak mondható Alsószentmárton (99%), Siklósnagyfalu (75,0%), Adorjás (72%), Drávaiványi (69%), Piskó (60%), Gilvánfa (56%), Kisvaszar (53%), Versend (53%) és Ózdfalu (52%) községekben (KSH, 2014, p. 5.). A cigányok települési részarányának átlagát nem éri el a németek településenkénti jelenléte. Ófalu alig száz fő lélekszámának többsége német (84%), ez a németajkúak között a legmagasabb, leghomogénebb falu. Feked (63%), Görscsönydoboka (56%), Udvar (55%), de Himesházán, Mecseknádasdon, Ófaluban, Liptódon is, illetve a városiasodott Bólyban és környékén meghaladja a németek aránya a községek lakosainak felét. Ennél kicsit alacsonyabb a sváb lakosság aránya Hásságy (46%), Villánykövesd (41%), Geresdlak (40%), Kiskassa (37%), Szajk (37%), Babarc (36%), Márok (35%), Pécsdevecser (34%) és Erdősmecske (32%) településeken. A lakosoknak hozzávetőlegesen egyharmada mondta magát a német népcsoporthoz tartozónak Szűr, Kisnyárád, Nagynyárád, Somberek, Palotabozsok, Szágy falvakban. 54 településen a magukat németnek vallók aránya meghaladja a 15%-ot. A városokban élő némettség ennél szerényebb

¹ Adataink a KSH 2011. évi népszámlálás nemzetiségi, területi adatainak feldolgozásán alapulnak.

arányokat mutat, így Villányban (21,2%), Pécsváradon (15,7%), Mágocson (13,1%), Mohácson (9,7%), Sásdon (6,8%), Pécsett (4,2%), ugyanakkor Sellyén és Szigetváron nem éri el a 2%-ot a német nemzetiségiek aránya. A cigány (64%-os többlét) és a német (13%-os többlét) identitásukat megvallók számaránya a korábbi népszámlálási adatokhoz képest jelentősen növekedett, azonban a horvátok körében 1,5%-os csökkenés következett be. Így is itt él az országban előforduló horvátok 27%-a, körükben is tapasztalható, hogy egy-egy településen koncentráltabban, nagyobb számban vannak jelen a népcsoport tagjai. A megyeszékhelyen él a térség horvát népességének egynegyede (26,6%). Felsőszentmártonban (75%) találjuk a legtöbb magyarországi horvátot. Drávasztára (48%), Kásád (44%), Drávakeresztúr (40%) és Drávafok (25%) falvakban, valamint a menekülteket befogadó községekben, mint Szalántán (28%), Kökényben (21%), Szemelyben (19%), Pécsudvardon (18%), Birjánban (15%) is jelentős a horvátok jelenléte. Nem éri el a 10%-ot a Bólyban, Harkányban, Siklóson, Mohácson, Sellyén élő horvátok aránya (KSH, 2014). Heterogenitás jellemzi meghatározóan a megye településeinek nemzetiségi összetételét, ezt igazolja, hogy 82 településen a magukat magyaroknak vallók mellett legalább egy nemzetiségi népcsoport is megtalálható, ezek többnyire cigányok és /vagy németek. A többi település vegyes nemzetiségi lakosságú, közülük hét településen öt, vagy annál több nemzetiség él együtt (Dunaszekcső, Hosszúhetény, Lánycsók, Nagydobsza, Orfú, Pellérd, Szalánta). Szembetűnő, hogy a Pécs agglomerációjához tartozó nagyközségekben, falvakban sok nemzetiségi csoport van együtt. A 2011. évi népszámlálási adatokat felhasználva a megyei városok nemzetiségi heterogenitását vizsgálva Likert skálát alkalmazva, alacsony (1-4), közepes (5-8), magas (9-13) heterogenitási szinteket állapítottunk meg jelen kutatás keretében. Nemzetiségi összetételét tekintve Pécs mellett a legvegyesebb városok: Szigetvár, Siklós, Pécsvárad, Komló és Mohács. Közepes szintet mértünk Bóly, Harkány, Kozármisleny, Szentlőrinc, Villány nemzetiségi lakossága összetételére vonatkozóan. A megye peremvárosaiban Sellyén, Sásdon és Mágocson a legalacsonyabb a nemzetiségi csoportok heterogenitása.

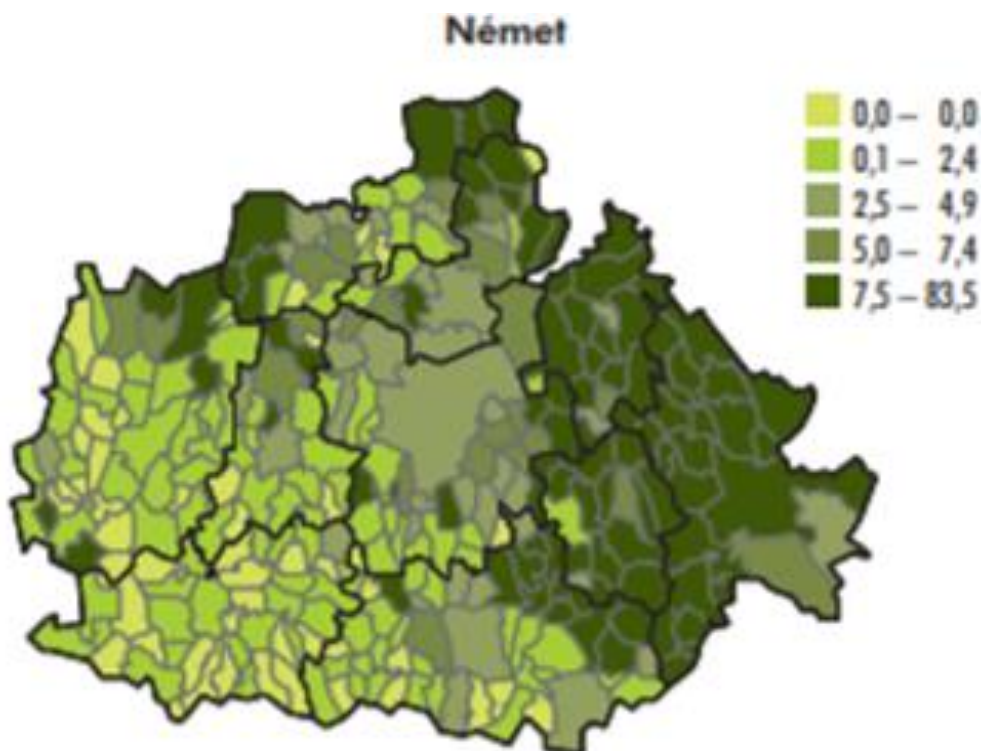
A nemzetiségek összetétele a megye térségeiben és az egyes településtípusokban

Az egyes nemzetiségi csoportokhoz tartozó emberek lakóhelyének térbeli eloszlása nem egyenletes. A változatos térségi elhelyezkedésük három társadalomföldrajzi sajátossággal írható le. A népességtömbökben letelepedett nemzetiségek a megye jól körülhatárolható kistérségeiben, több járásnyi területeken találhatóak meg. A szórt elhelyezkedésű népcsoportok a megye szinte minden településén és településtípusában fellelhetők. A szórvány-szerű nemzetiségi lakóhelyek a legalacsonyabb lélekszámú közösségekre jellemzőek, akiknek a térben való kiterjedtsége igen ritka. Végezetül harmadik elemzési szempontként fölvehetjük a nemzetiségi népességnek a települési polarizációt tükröző kategóriáját is, amellyel az ott lakó emberek vidéki és urbánus térben való elhelyezkedése írható le.

A társadalomföldrajzi jellegzetességeket kibontva a nemzetiségi csoportok lakóhelyeinek lokalizálásával, a területi statisztikai adatok elemzésével jól körülhatárolható a tömbben élő nemzetiségek köre. E tekintetben két nagy térségi tömb rajzolódik ki. A megye

keletről déli irányba húzódó járásaiban él a németiség 85%-a. Ezek a kisebb térségek a hegyháti, komlói, pécsi, pécsváradi, bolyi, mohácsi járások. Hagyományos földrajzi elnevezéssel azonosítva Baranyában a tömbben élő németiség lakóhelyét: a Mecsekalján, a Baranyai-dombság falvaiban és a Villányi hegység területén találhatóak nagyobb német lakossági tömbök (lásd a 2. számú ábrát). Frankok, hesseni és további nyelvjárást beszélők élnek egy tömbben, ami azt jelenti, hogy gyakorlatilag minden falu más német nyelvjárást beszél.

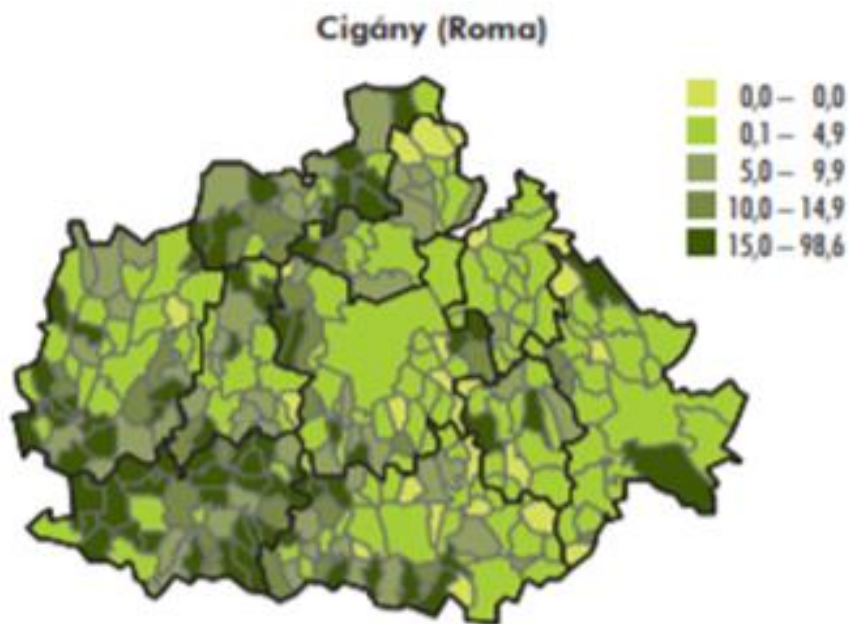
2. ábra: A németek területi elhelyezkedése Baranya megyében

Forrás: KSH, 2014. április, p. 24.

Térségi tömbökben, ugyanakkor nagy települési szóródással helyezkednek el a megyében a cigány nyelvi közösségek tagjai is. A megye földrajzi közepétől a déli országhatár felé húzódik az egyik tömb, ez az Ormánság mikro-térsége, amelyet területileg a Dráva mente népességi tömbje ölel föl. Ezek a térségek a többségében beás nyelvcsoporthoz tartozók lakóhelyei. A lovári és kisebb lélekszámú romungro közösségek a mohácsi, siklói városi térségekben találhatóak, de beások ott is laknak. Pécs és agglomerációja, a pécsváradi, a sellyei, a siklói, a szigetvári, a mohácsi járások települései további tömbbe formálódva adnak otthont a cigányoknak. Ugyanakkor kisebb számban a megye szinte minden településén él cigány ember (lásd a 3. számú ábrát).

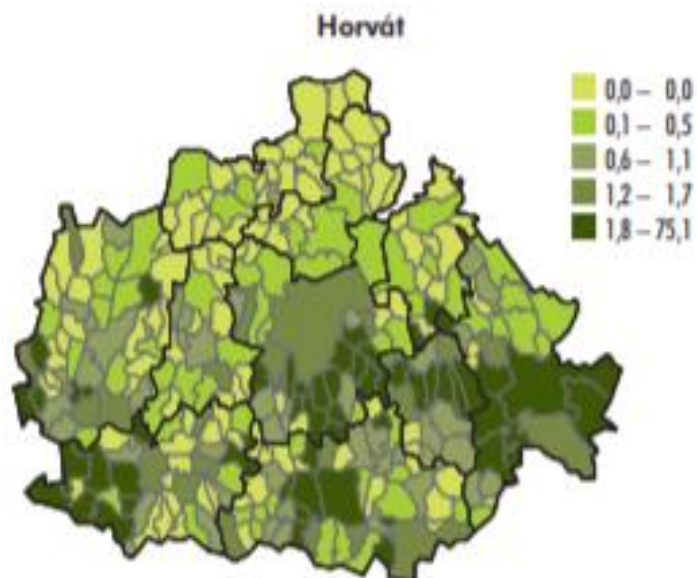
3. ábra: A baranyai cigányok térségi elhelyezkedése

Forrás: KSH, 2014. április, p. 24.

Szórványos földrajzi előfordulású a szerb népcsoport, akik a pécsi, mohácsi, siklósi járásban telepedtek meg. Hasonló a horvátok és ukránok térségi elhelyezkedése is, akikkel a pécsi, mohácsi, siklósi városokban és járások falvaiban találkozhatunk (lásd a 4. számú ábrát).

4. ábra: A baranyai horvátok térségi elhelyezkedése

Forrás: KSH, 2014. április, p. 24.

Ki kell térnünk a térségi elhelyezkedésnek a városiasodás által befolyásolt nemzetiségi vonatkozásaira is. Az urbanizáció terjedésével, valamint a hazai társadalmi, gazdasági folyamatokkal magyarázható, hogy a korábban főként a vidék agrár-térségeiben élő nemzetiségi népcsoportok erős migráción mentek át. Jelenleg kicsit többen laknak még Baranya falvaiban (29.139 fő, 50,7%), mint a városokban (28.344 fő, 49,3%). Ezen belül a megyeközpontban 15.870 fő, a többi vidéki városban pedig 12.464 fő vallotta meg nemzetiségi hovatartozását. Az urbánus és a vidéki életforma két pólusán jellegzetes kulturális, nyelvi csoportok figyelhetőek meg. A cigányság 64,5%-a falvakban él, a németek 50,2%-a városi, de a horvátok körében is terjed az urbánus életforma (51,4%). Az ezernél kevesebb lélekszámú nemzetiségi népcsoportok is főként városi környezetben élnek, így a bolgárok, görögök, lengyelek, örmények, ruszinok, románok, szerbek, szlovákok, szlovének és az ukránok is meghatározóan városiak.

A megye nemzetiségi megoszlásának -az egyes települések nagysága és típusa szerinti áttekintése során érdemes figyelmet fordítani a megyeszékhely, a vidék városai, valamint a községek nemzetiségi összetételére. A városokban gyakorlatilag ugyanannyi nemzetiségi ember él, mint a megye falvaiban. Ebből fakad Baranya rurális sajátossága, amihez hozzáadódnak az igen hátrányos helyzetű vidéki kisvárosok nemzetiségi csoportjai is. Ezek nemrég még nagyközségek voltak, a többségük csak rövid ideje kapta meg várossá nyilvánítási okiratát. A tizenhárom nemzetiségi csoport tagjai minden településtípusban megtalálhatóak, így Pécssett és a kisvárosokban is. A megyeszékhelyen és a vidéki városokban koncentráltan vannak jelen (50-85%) az ezer fő alatti bolgár, görög, horvát, lengyel, román, ruszin, szerb, örmény, szlovák, szlovén és ukrán közösségek.

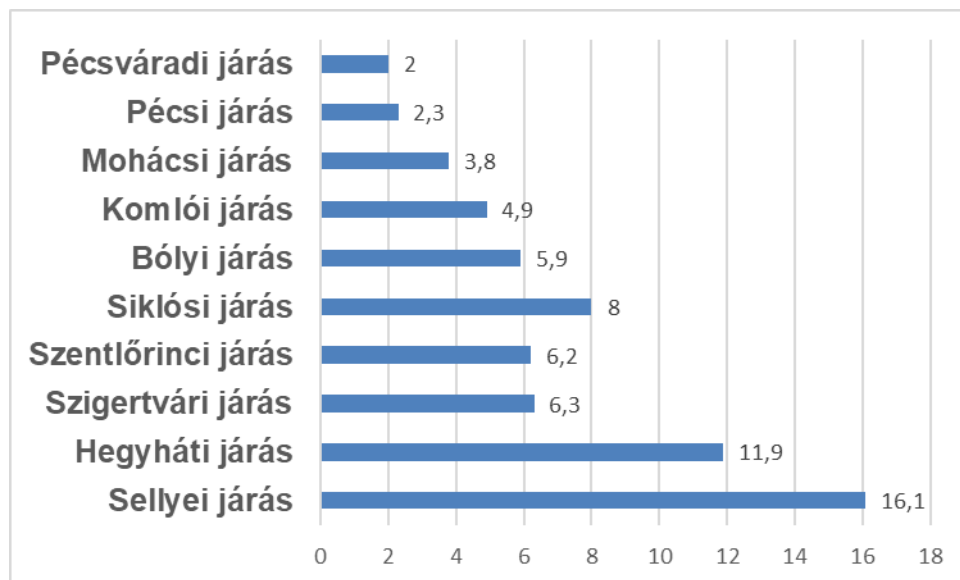
A falusias térségek igen sajátos etnikai képet mutatnak. A szerbek, románok, horvátok, szlovákok, szlovének és az ukránok egyharmada - egynegyede él falvakban.

A két legnépesebb nemzetiségi csoport térben eltérő helyeken lokalizálható. A németek és különösen a baranyai cigányság falusi lakossága kifejezetten a rurális térségek apró- és 100 fő alatti törpefalvas településein maradtak meg. A közelmúlt és az újabb gazdasági jelenségek begyűrűző hatásai következtében ezekre a településekre húzódnak az eladósodás, a romló lakáshelyzet, a tartós munkanélküliség, valamint a szociális ellehetetlenülés miatt. A német nemzetiségiek 49,8%-a községekben él. A falusi sváb emberek kétharmada (77%-a) 1500 főt számláló, vagy annál kisebb lélekszámú településen lakik (KSH, 2011).

A cigányság helyzete e tekintetben még árnyaltabb, többségük a legkisebb falvakban, a településlejtő legalsó szintjén él, a lakossági közellátás legszűkösebb körülményei között. Ahol már ötven éve nincs iskola, orvos, nem újítyják fel a közutakat, reggel és este fordul meg a busz a kisvárosok felé. Harminc éve megszűntek a helyi mezőgazdasági és feldolgozóipari munkahelyek, ahol az infrastruktúra, képzett munkaerő hiánya miatt alacsony a munkahelyet teremtő vállalkozók száma, ahol az elmúlt tíz évben bezárták az óvodák többségét is, pedig ebben a térségben több gyermek születik, mint a megye városaiban. Ahol végleg leálltak a helyközi vonatok, kivonult a posta, nincs már élelmiszerbolt, de kocsmá sem. Az elszegényedett, feladatellátásukban és pénzügyi biztonságukban megintgatott önkormányzatok belefeszülnek az idősek ellátásába és a településeik fenntartá-

sába. A megye cigányságának 65,4%-a falusi, ezen belül 96%-uk 1500 fős, vagy annál kisebb apró-, vagy törpe faluban talált otthonra, ahol többnyire vezetékes ivóvíz már van, de a csatornázás, internetellátottság és az előregeedett lakóházak komfortja alacsony.

5. ábra: A cigányság aránya a baranyai járásokban

Forrás: KSH, 2014. április, p.4. alapján saját szerkesztés

A baranyai cigányság társadalmi háttere

A lakosság életmódját, így a tizenhárom hazai nemzetiségi csoport körülményeit meghatározó mobilitási, lakhatási, jövedelmi, iskolázottsági és további szociológiai adatok hosszú évekre visszatekintő elemzésre, időbeli összehasonlításra adnak lehetőséget. E helyütt a megyében a két legnépesebb, illetve országos viszonyításban is a két legnagyobb nemzetiségi csoport társadalmi hátterével foglalkozunk. A baranyai és a régió cigányságának korösszetétele, családszerkezete, iskolázottsága, gazdasági, illetve munkaerőpiaci helyzete azok a legfontosabb tényezők, amelyek meghatározzák a megye cigányságának társadalmi mobilitását.

A hazai népesség életminőségét és az életen át tartó életesélyeket vizsgáló kutatások az elmúlt 25 évben rávilágítottak arra, hogy a legtöbb kockázattal küzdők, tehát a leghátrányosabb helyzetben lévők a kistelepülésen élők, ezen belül a cigányok életesélyei a legrosszabbak.

A baranyai cigányság korösszetétele – az országos kitekintésű adatsoroknak megfelelően – a legfiatalabb a népességen belül. Kétszerese a cigány családokban nevelkedő gyermekkorúak aránya (28%) a korosztály országos adataihoz képest. A 15–39 éves fiatalok számaránya 41%, amely 8%-kal több mint a vonatkozó teljes korosztályé (KSH, 2014). Amint a baranyai cigányok felnőtt korosztályát elemezzük, úgy a 40–59 évesek 25%-os aránya már 4%-kal kevesebbnek mutatkozik a többségi népesség azonos korú lakosaihoz viszonyítva. Alacsonyabb az ennél idősebb emberek részaránya is, amely 6%-kal elmarad a teljes népesség idős korosztályától (KSH, 2014). A demográfiai folyamatokat több tényező is magyarázza. A cigányság korösszetételének alakulása, továbbá a negyven

év fölötti férfiak szembetűnő hiánya és fogyatkozása is kedvezőtlenül alakítja a korfát. Rossz egészségügyi állapotuk, a prevenció hiánya, az ellátórendszerben való megjelenésük szórványosság, valamint a kistelepülések hiányos szociális és egészségügyi hálózata a halálozás és a rossz életesélyek egyik magyarázója (Gyukits, 2000). A hazai népesség várható élettartama 72 év, ettől lényegesen elmaradnak a cigányok életesélyei, amely átlagosan 59 év (KSH, 2014). Másrészt a többségi társadalom és más nemzetiségi csoportok hagyományos családszerkezetétől eltérő gyermekvállalási szokások is magyarázzák a cigány népesség demográfiai sajátosságait. A sokgyermekes, egyre bővülő fiatal családok jelenlétét az eltérő kulturális csoportokban mért produktivitási ráta jellemzi (Hablicsek, 2000).

A cigányság iskolázottsága hagyományosan elmarad az országos tendenciáktól. Köriükben igen alacsony a diplomával és érettségivel, illetve szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkezők száma. Míg a többségi társadalomhoz tartozók között minden ötödik (20,6%) rendelkezik szakmát adó oklevéllel, ez a cigányok körében csupán 11,8%. Míg a déldunántúli többségi népesség 25%-érettségizett, addig csak minden 27. cigány ember fejezte be középiskolai tanulmányát (KSH, 2014). Tény az is, hogy az ország középiskolai hálózata Baranyában a leghiányosabb, gyakorlatilag megszűnt, nincs középiskola a cigányok által sűrűn lakott ormánsági, Dráva menti térségekben (Reisz, 2007). A teljes lakosságra vetítve a cigány diplomások aránya 0,3%, ami számosságát tekintve 300 fő felsőfokú végzettségű cigány lakost jelent, ez azonban csak töredéknyi a megye diplomás népességéhez képest (12%). A hét éves és idősebb cigányok 41%-a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik, vagy annál is alacsonyabb iskolázottságúak, a térségben a többségi népesség körében ez az arány 43% (KSH, 2014).

A társadalmi és gazdasági mobilitást meghatározó kvalifikációs, kulturális, szocializációs hagyományok erősen befolyásolják a népességcsoport munkaerőpiaci mozgásterét. A baranyai cigányság halmozottan hátrányos helyzete a borsodi népcsoport kilátásaihoz hasonlóan tartósan romlik és a közeljövőre nézve is igen kedvezőtlenek az előrejelzések. A teljes populáció 36,8%-os foglalkoztatottságával szemben a romáknak csupán 18,8%-a rendelkezik állással, jövedelmet biztosító munkával. Az alacsony gazdasági aktivitás mellett a megyében kirívóan magas a cigányok által lakott falvak munkanélküliségi rátája. Kétszer annyi munkanélküli (13,3%) cigány vár megélhetést biztosító munkahelyre, mint a teljes népesség hasonló sorsú emberei (6,2%) (KSH n.d.-c). A többségi munkanélküliekhez viszonyítva a cigány férfiak körében 1,8, a nők esetében 2,2 a munkanélküliségi szorzó. Igen sokan nem rendelkeznek rendszeres keresettel, jövedelemmel, ami az eltartottak magas arányában is megmutatkozik (42,8%), ez az adat 1,7-szerese a térségi átlagnak. A nem kereső, ugyanakkor nyugdíjból, vagy valamilyen járadékból élő inaktív keresőnek (25,2%) - az alacsony számú idős ember miatt - alacsonyabb a részarányuk Baranya hasonló inaktív életmódú embereinek átlagánál (KSH, 2014).

A baranyai német nemzetiségi társadalmi háttere

A Dél-Dunántúlon és Baranya megyében élő német emberek a teljes népességhez képest jóval idősebb korösszetétellel rendelkező népesség. Kevesebb gyermek születik, a családok atomizáltabbak, illetve az életkilátásaik megközelítően eléri a többségi népesség várható élettartamát. A legutóbbi népszámlálás idején a német nemzetiségűek mintegy 9%-a volt gyermekkorú, 28%-a fiatal felnőtt. A korcsoportok aránya a gyermekek esetében 5%-kal, illetve a fiatalok esetében 4%-kal alacsonyabb a térségi népességi átlagoknál. Az idősebb korosztályok aránya viszont meghaladta a teljes népesség számarányát, így a német nemzetiséghez tartozók 30%-a volt 40–59 éves, 33%-a pedig ennél idősebb korú. 100 fő gyermekre 376 idős jut - ők főleg idős asszonyok -, ami duplája a teljes népességnek és a társadalom eltartási terhének (KSH, 2014). Ebből fakad a népesség előregedését mutató korfa sajátos szerkezete is, ami elsősorban az idős nők létszámtöbbletével magyarázható.

A baranyai németiség hagyományosan agrár és kézműves foglalkozásokat folytatott, amely megkívánta az általános és szakmai képzettséget. Az iskolázottsági szintjük meghaladja a megye és a Dél-Dunántúl teljes lakosságának végzettségi mutatóit. A hét éves korúak, illetve annál idősebb németek 27%-a érettségizett, 18%-a felsőfokú tanulmányokat folytatott. Ez a térségi középiskolai végzettségi szintnél 4%-kal, a diplomások esetében pedig 7%-kal magasabb iskolázottsági arányt jelent. A szakmai végzettségűek aránya 18%, ami 2 %-kal magasabb a térségi átlagnál. A legfeljebb általános iskolát végzettek aránya 23%, amely 4%-kal alacsonyabb a csak általános iskolai végzettségű többségi népesség arányánál. Az oktatási rendszerben való részvétel magas szintje, továbbá az idősek magas aránya a népesség gazdasági aktivitásának szerkezetére is hatással van. A németek gazdasági aktivitása kissé magasabb (39,5%) a többségi népességhez viszonyítva. Bár a német nők életmódját is az iskolázottságuk, a munka világa, a háztartás, valamint a gyermekek nevelésével járó hagyományos szerepek határozzák meg, mégis némileg elmarad foglalkoztatottságuk a férfiak mögött. A német nemzetiségi férfiak foglalkoztatottsága 1,3-szeresen haladja meg a nőkéét. A magas foglalkoztatási rátával magyarázhatóan, ezzel párhuzamos folyamatként értékelhető, hogy a körükben a megyei átlagnál alacsonyabb a munkanélküliség (4%). Az idősek, vagyis a 60 évesek és ennél idősebbek (főként nyugdíjas nők) több mint egyharmada (38%) inaktív kereső, ez a dél-dunántúli viszonylatban is igen magasnak mondható. Az idős német nemzetiségi nők létszámtöbblete miatt a kereső inaktív nők aránya 0,3%-kal magasabb a kereső férfiak arányánál (KSH, 2014).

1. táblázat: A német nemzetiségi és a teljes népesség gazdasági aktivitásának megoszlása a Dél-Dunántúlon, 2011 (százalék)

Megnevezés	Németek	Teljes
FÉRFI		
Foglalkoztatott	45,0	51,5
Munkanélküli	4,2	6,9
Kereső inaktív	32,3	25,3
Eltartott	18,5	26,2
NŐK		
Foglalkoztatott	34,8	32,5
Munkanélküli	3,8	5,5
Kereső inaktív	43,0	38,5
Eltartott	18,4	23,5
ÖSSZESEN		
Foglalkoztatott	39,5	36,8
Munkanélküli	4,0	6,2
Kereső inaktív	38,0	32,2
Eltartott	18,4	24,8

Forrás: KSH, 2014. április, p.7. alapján saját szerkesztés

A Baranya megyei nemzetiségi önkormányzatok összetétele

A megye lakosságának heterogén nemzetiségi összetételéből adódóan a helyi társadalmak többsége élt a nemzetiségi önkormányzatok megalapításának és működtetésének lehetőségével. A kilencvenes évek elején az úgynevezett rendszerváltó törvények sorában mind az önkormányzatiságot, mind pedig a nemzetiségi jogokat szabályozó alapvető törvényekben biztosítékokat kaptak a települési nemzetiségi önkormányzatok a jogaik gyakorlására. Baranyában a törvényi lehetőség megnyílására váró közösségek igen gyorsan megalakították nemzetiségi önkormányzataikat. Majd a kilencvenes évek elejétől kezdődően gombamódra megszorodtak a helyi települési nemzetiségi önkormányzatok, illetve megyei és országos szervezeteik (Reisz, 2004).

Jelenleg a megyében a tizenhárom nemzetiségi népcsoport közül tíz nemzetiség összesen 259 városi, községi települési és térségi szinten működő önkormányzatot működtet (Bethlen, 2021. n.d.-a, n.d.-b). Elemzésük nem rejt jelentős statisztikai kockázatot, mert öt év alatt a nemzetiségi önkormányzatok fél százalékában következett be változás. Ami pontosan azt jelenti, hogy a helycserés mobilitás az aprófalvakban mutatkozik, itt szűnnek meg, másutt pedig megalakulnak nemzetiségi önkormányzatok.

Pécsi székhellyel hat nemzetiségnek - így a cigányoknak, németeknek, horvátoknak, szerbeknek, lengyeleknek, görögöknek vannak önálló nemzetiségi települési önkormányzataik. Élnek a megyében szórványban örmények, bolgárok, románok, ruszinok, szlovének, szlovákok, ukránok is, azonban az önkormányzataik nem alakultak meg, vagy már megszűntek, tevékenységüket kulturális közösségekben, ritkábban bejegyzett egyesületeikben végzik. Pécsen több népcsoport alakított olyan önkormányzati ernyőszerkezetet, amely összefogja a települési nemzetiségi önkormányzatokat. Így a megyeszékhelyen a németek, a cigányok, a horvátok rendelkeznek megyei önkormányzatokkal.

A megye kisvárosaiban és községeiben, falvaiban élő népesség nemzetiségi összetétele leképezi az önkormányzataik nemzetiségi jellegét is (lásd a 2. és 3. számú táblázatot).

2. táblázat: A cigány és a német anyanyelvű népesség településtípusonkénti elhelyezkedése

Nemzetiség/ Településtípus	Cigány		Német	
	fő	%	fő	%
Pécs	3145	50,4	6565	51,0
Vidéki város	3094	49,6	6377	49,0
Együtt városok	6239	36,5	12835	50,2
Községek: 2000-4999 fő	450	3,9	1388	10,8
1000-1999 fő	2588	22,8	3975	31,0
500-999 fő	2142	18,9	3580	27,8
199 fő és kevesebb-499fő	6166	54,4	3892	30,4
Együtt községek	11346	64,5	12835	49,8
Összesen	17585	100,0	25777	100,0

Forrás: KSH, n.d.-a alapján saját szerkesztés

Ezeket számba véve azt tapasztalhatjuk, hogy a kisvárosokban - amelyek többsége egyben járási vagy/és kistérségi központ is - mindenütt alakultak nemzetiségi önkormányzatok. Bólyban és Mágocson csak a németek működtetnek nemzetiségi önkormányzatokat, a további tíz kisvárosban városonként legalább kettő, legfeljebb négy nemzetiségi népcsoportnak van önkormányzata. .

A megye kisebb városaiban a két legnépesebb – a cigány és a német – népcsoportokban közel hasonló számban működtetnek önkormányzatokat, továbbá a horvátok 5, a szerbek 2 kisvárosban vannak jelen önkormányzati szervezeteikkel (lásd a 3. számú táblát). A községekben összesen 222 nemzetiségi önkormányzat működik, amelyeknek a településtípusonkénti megoszlása a demográfiai szóródást mutatja. Főként az 1000 fő lélekszám körüli és azt meghaladó népességszámú községekben vannak szervezetek, ám az apró és törpefalvakban –a cigányság és a német lakosság jelentősen nagy jelenléte ellenére –nem alakultak helyi nemzetiségi önkormányzatok.

3. táblázat: A megye nemzetiségi önkormányzatainak száma a városokban és a falvakban

Nemzeti- ség/ Település- típus	Bolgár	Cigány	Görög	Horvát	Lengyel	Német	Órmény	Román	Ruszin	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán
Pécs	1	2	1	2	1	2	1	1	1	1			
Vidéki város		11		5		12				2			
Együtt városok	1	13	1	7	1	14				3			
Községek		112		24		86				1			
Összesen	1	125	1	31		100	1	1	1	4			

Forrás: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt, n.d.-a; n.d.-b

Kis- és aprófalvakban 112 cigány, 86 német, 24 horvát és 1 szerb önkormányzat tevékenykedik (Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt, 2021. n.d.-a; n.d.-b). Ezen belül 39 faluban – településenként – kettő-négy nemzetiségi szervezet is megalakult, ezek a falvak legfeljebb ezer lakost számlálnak. 1000 főnél, vagy ennél is kisebb lélekszámú települések körében 27 olyan falu van, ahol a cigányok és a németek is alakítottak önkormányzatot. Hasonló nagyságú 9 faluban, községenként két önkormányzat is van, ahol a németek és a horvátok is jelen vannak szervezeteikkel, egy faluban (Lippón) a szerbek és a németek, további 3 faluban a horvátok, cigányok és németek is dolgoznak önálló nemzetiségi önkormányzataikban (lásd az 3. számú táblázatot).

Összegzés

A PTE BTK HFMI kutatócsoportja 2020 augusztusában foglalta össze a Baranya megye községeinek kulturális és közösségi életéről készült vizsgálatának tanulságait. A kutatás folyamatoként a megyében élő hazai nemzetiségek közösségi életét, az önkormányzataikban, egyesületeikben és a kulturális intézményeikben zajló munka alakulását vizsgálja a kutatócsoport. Az aktuális népszámlálási adatok alapján a cikk rávilágít a tizenhárom nemzetiségi csoport demográfiai, térségi, társadalmi jellemzőire. A változások egyik fő trendje, hogy a népességszám csökkenésével a nemzetiségi lélekszáma is folyamatosan apad. Ugyanakkor országosan és népességarányosan változatlanul a megyében él a legtöbb nemzetiségi, különös tekintettel a cigány, a német és a horvát népcsoportokra. A folyamatok ellenére nő azoknak a száma, akik a nemzetiségi identitásukat vállalják. A történelmi kataklizmák ellenére a nemzetiségi önkormányzatok és az etnikai intézményrendszer működésének pozitív hatásait érhetjük tetten a nemzetiségi hovatartozás vállalásának élénkülésében. Térségi elhelyezkedésüket tekintve tömbben, szórványban és kimonodottan a rurális térség perem településein, aprófalvaiban élnek a cigányok és a németek. A szervezeteik a rendszerváltás időszakában nagy számban alakultak meg, napjainkban is 259 nemzetiségi önkormányzat aktív. A települési közösségeik mellett megyei és nemzetiségi ernyőszervezeteik is működnek. A nemzetiségi önkormányzatok megyei területi

hálózatában sajátos inkongruencia figyelhető meg. Az aprófalvakban a szociálisan, érdekérvényesítésben, gazdasági és társadalmi mobilitásban a legtöbb kockázattal élő cigány és német lakosság körében igen kevés nemzetiségi önkormányzat működik.

Irodalomjegyzék

- Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. (n.d.-a). *Helyi nemzetiségi önkormányzatok 2021. évi feladat alapú működési támogatása*. https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/01/Helyi_nemzetisegi_onkormanyzatok_2019_evi_mukodesi_tamog.pdf<https://bgazrt.hu/tamogatasok/nemzetisegi-tamogatasok/helyi-nemzetisegi-onkormanyzatok-tamogatasai/mukodesi-tamogatasok/helyi-nemzetisegi-onkormanyzatok-2021-evi-mukodesi-tamogatas/> (Letöltés dátuma: 2021. december 07.)
- Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. (n.d.-b). *A helyi roma nemzetiségi önkormányzatok 2021. évi feladatalapú költségvetési támogatása*. <https://bgazrt.hu/tamogatasok/nemzetisegi-tamogatasok/helyi-nemzetisegi-onkormanyzatok-tamogatasai/mukodesi-tamogatasok/helyi-nemzetisegi-onkormanyzatok-2021-evi-mukodesi-tamogatas/> (Letöltés dátuma: 2021. december 07.)
- Gyukits, Gy. (2000). A romák egészségügyi ellátásának szociális háttere. In Horváth Á., Landau E., & Szalai J. (szerk.). *Cigánynak születni* (pp. 471-491). Aktív Társadalom/Új Mandátum.
- Hablicsek, L. (2000). Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. In Horváth Á., Landau E. & Szalai J. (szerk.). *Cigánynak születni* (pp. 325-348). Aktív Társadalom/Új Mandátum.
- KSH (2013. május 9.). *Népszámlálás 2011. Területi adatok - Baranya megye. 2.1.6.4. A népesség nemzetiségi hovatartozását befolyásoló tényezők, 2011.* https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_02
- KSH (2014. április). *A Dél-Dunántúl nemzetiségi sokszínűsége.* <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/pecsnemzetiseg.pdf>
- KSH (n.d.-a). *Népszámlálás 2011. Területi adatok – Baranya megye. 4.1.6.1. A népesség nemzetiség szerint, 2011.* https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_02 (Letöltés dátuma: 2021. október 31.)
- KSH (n.d.-b). *Népszámlálás 2011. Területi adatok – Baranya megye. 3.1.6.1 A népesség a nemzetiségi hovatartozást befolyásoló tényezők szerint, 2011.* https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_02 (Letöltés dátuma: 2021. október 31.)
- KSH (n.d.-c). (2021.) *20.2.2.11. Munkanélküliségi ráta, megye és régió szerint, negyedévente.* https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0171.html (Letöltés dátuma: 2021. december 07.)
- Reisz, T. (2002): A kisebbségi oktatáspolitikai helyzete. In Andor M. & Reisz T. (szerk.). *A cigányság társadalmismerete* (pp. 101-133). Iskolakultúra könyvsorozat 13.
- Reisz, T. (2007): Az aprófalvas Baranya területi közoktatás-politikája. In Kiss É. (szerk.), *Pedagógián innen és túl - Zsolnai József 70. születésnapjára* (pp. 69-84). Pannon Egyetem-BTK- PTE FEEK.

Mellékletek**1. sz. melléklet: A népesség a nemzetiségi hovatartozást befolyásoló tényezők szerint, 2011 – Pécs megyei jogú város****Forrás: KSH, n.d.-b**

Nemzetiség, nyelv	Nemzetiség	Anyanyelv	Családi, baráti közösségben használt nyelv	Nemzetiséghez tar- tozó
Magyar	127 970	128 943	129 199	131 120
Hazai nemzetisé- gek				
Bolgár	76	48	54	122
Cigány (romani, beás)	2 974	1 286	1 319	3 145
Görög	86	43	60	106
Horvát	1 627	894	1 068	1 922
Lengyel	105	63	68	124
Német	5 375	1 737	2 987	6 565
Örmény	50	3	5	54
Román	175	80	120	258
Ruszin	50	10	18	61
Szerb	210	111	189	306
Szlovák	68	21	32	95
Szlovén	9	3	7	14
Ukrán	45	22	15	58
Hazai nemzetisé- gek együtt	10 850	4 321	5 942	12 830
Arab	146	73	67	165
Kínai	83	71	77	89
Orosz	85	105	141	193
Vietnami	22	20	21	42
Egyéb	877	823	2 345	2 551
Nem kívánt vála- szolni, nincs vá- lasz	24 789	24 483	25 368	23 639
Összesen	164 822	158 839	163 160	170 629
Népesség	156 049	156 049	156 049	156 049

2. sz. melléklet: A népesség a nemzetiségi hovatartozást befolyásoló tényezők szerint, 2011 - Baranya megye többi városa

Forrás: KSH, n.d.-b

Nemzetiség, nyelv	Nemzetiség	Anyanyelv	Családi, baráti közösségben használt nyelv	Nemzetiséghez tartozó
Magyar	79 705	80 975	81 501	82 497
Hazai nemzetiségek				
Bolgár	23	14	21	43
Cigány (romani, beás)	2 983	984	981	3 094
Görög	21	-	6	23
Horvát	1 533	781	996	1 776
Lengyel	26	13	18	31
Német	5 334	1 667	2 769	6 377
Örmény	23	-	-	23
Román	81	54	48	125
Ruszin	7	1	2	9
Szerb	199	105	130	251
Szlovák	33	10	18	48
Szlovén	4	3	3	9
Ukrán	17	8	8	23
Hazai nemzetiségek együtt	10 284	3 640	5 000	11 832
Arab	24	13	16	28
Kínai	17	13	15	17
Orosz	19	24	31	48
Vietnami	2	-	1	3
Egyéb	113	89	483	536
Nem kívánt válaszolni, nincs válasz	15 849	15 666	16 036	15 195
Összesen	106 013	100 420	103 083	110 156
Népesség	97 981	97 981	97 981	97 981

3. sz. melléklet: A népesség a nemzetiségi hovatartozást befolyásoló tényezők szerint, 2011 - Baranya megye községei
Forrás: KSH, n.d.-b

Nemzetiség, nyelv	Nemzetiség	Anyanyelv	Családi, baráti közösségben használt nyelv	Nemzetiséghez tartozó
Magyar	108 038	109 857	113 547	114 753
Hazai nemzetiségek				
Bolgár	15	23	8	39
Cigány (romani, beás)	11 038	4 470	4 588	11 346
Görög	17	3	3	20
Horvát	3 183	2 255	2 431	3 487
Lengyel	48	30	32	58
Német	11 441	5 322	7 224	12 835
Örmény	16	1	-	17
Román	163	78	79	217
Ruszin	7	3	6	10
Szerb	197	79	109	237
Szlovák	32	8	9	39
Szlovén	10	4	2	11
Ukrán	18	9	7	20
Hazai nemzetiségek együtt	26 185	12 285	14 498	28 336
Arab	9	5	9	15
Kínai	2	1	5	7
Orosz	20	18	28	45
Vietnami	-	-	2	2
Egyéb	350	311	642	734
Nem kívánt válaszolni, nincs válasz	17 412	17 082	17 464	16 479
Összesen	152 016	139 559	146 195	160 371
Népesség	132 411	132 411	132 411	132 411